

Alison Turton (ed.):
The International Business Archives Handbook

Understanding and Managing the Historical Records of Business

Routledge, 2017, 484 p. ISBN 978-075-4646-63-1

Egy kézikönyv, lexikon megjelenése mindig fontos állomást jelent az adott szakma vagy tudományterület művelésében és történetében, hiszen a témával kapcsolatban felhalmozott ismeretek kanonizálása, az adott területen felmerülő problémák és megoldási javaslatok kritikai ismertetése és összegzése fontos elemét képezik a szakmai kultúra alakulásának. Megközelítőleg tíz évvel ezelőtt jelentek meg az első híradások egy angol nyelvű, átfogó gazdasági levéltári kézikönyv szerkesztéséről és közeli megjelentetéséről, ugyanakkor a hosszú vajúdas már sejtetni engedte, hogy a kötet piacra kerülését számos tényező hátráltatja. A brit gazdasági levéltárügy ismert szereplője, a Royal Bank of Scotland levéltárosa, Alison Turton által szerkesztett kötet ötlete a szerkesztői bevezető szerint közel húszéves múltra tekint vissza. A nemzetközi gazdasági levéltárügy kilencvenes évekbeli konjunktúrája nyomán megszervezett *The Records of American Business program*hoz kapcsolódó kötet és konferenciák adták az inspirációt a már korábban is kézikönyvet¹ szerkesztő levéltárosnak, hogy megpróbálja tágabb környezetben vizsgálni a brit gazdasági levéltárügy kérdéseit. Ennek ismeretében érdemes olvasni a kiadvány tizenhárom tanulmányát, amely négy nagyobb egységbe fűzve törekszik bemutatni a gazdasági levéltárügy kulcsfontosságúnak tekintett elemeit.

A *Business archives in context* elnevezésű első rész kezdő tanulmánya általános bevezetőként, a későbbiekben következő írások, részletesebben kifejtett gondolatok mintegy összefoglalásaként íródott, röviden felvázolva mindazokat a kérdéseket, amelyeket a gazdasági szervezetek kapcsán érinteni kell, értve ez alatt a cégek társadalmi szerepét és hatásait, a globalizációt, a vállalatokat érintő kutatások alakulását, a levéltárügy fejlődését, a keletkező irattípusok körét, illetve a vállalati levéltárak társadalmi hasznosulását és céges hasznosítását. A gazdasági szervezetek szerepe, jelentősége nem önmagában határozza meg a gazdasági iratok kezelésének, megőrzésének eredményességét vagy kudarcait, hiszen a kérdés mindenkor a politikai környezet, a vállalati-vállalkozói kultúra és a levéltárosi szerepfelfogás és társadalomkép alakulásának és kölcsönhatásainak függvényében alakul és alakult. Az említ-

¹ Alison Turton: *Managing Business Archives*, Butterworth-Heinemann, Oxford, 1991.

tett szempontok mellőzése vagy részleges figyelmen kívül hagyása kérdésessé teszi, hogy az áttekintés mennyire tud érdemben magyarázatot adni a gazdasági levéltárak mindenkori helyzetéről. A bevezetőt követő tanulmány *a nemzetközi gazdasági életben jelenlévő vállalkozások történetét* tekinti át az újkori kereskedelmi társaságok (például kelet-indiai társaságok) működésétől a multinacionális cégek tevékenységén át, napjaink új típusú nemzetközi vállalkozásaival (international new ventures – például Uber, Airbnb) bezárólag. Ugyan ezek a vállalkozások valóban az újkori gazdasági élet fontos, látványos és ellentmondásos szereplői, ám a gazdasági élet szereplőinek csak egy – bár jelentőségét nem alábecsült – szeletét képviselik. Sajnos a tanulmányban elmarad a más típusú gazdasági társaságok történeti fejlődésének bemutatása, pedig ez mennyiségi nagyságrendjük okán is indokolt lenne. Az angol-szász cégjog fontosabb állomásairól és a cégformák 19–20. századi alakulásáról kizárólag a szövegbe beillesztett kétoldalas táblázat tájékoztat, miközben a gazdasági levéltárügy egyik standard kérdése – a céges fenntartású levéltárak intézményén túlmutatóan – éppen a gazdasági szervek jellemzésében és klasszifikációjában ragadható meg, a nagy számokból következően. Hasonló hiányérzet támad az olvasóban az *iroda- és ügyviteltechnikát* taglaló – benne röviden a céges iratkezelés és iratörzés jellemzőit érintő – tanulmánynál is. Az, hogy a mindenkori céges irodatechnika fejlődése, különösen a nagyvállalati szférában jóval előrébb tartott a közigazgatási szervekhez képest, nem szorul különösebben magyarázatra, de az, hogy ez miként hatott a vállalatok belső hatalmi viszonyaira, már sokkal kevésbé magától értetődő. Sajnálatos módon épp JoAnne Yates-nek, az MIT munkatársának *Control Through Communication: The Rise of System in American Management* című művének említése maradt el, amely közel harminc éve az egyik legfontosabb hivatkozási alap lett mind a 19–20. század vállalattörténeti kérdéseit taglaló munkákban, mind az intézményeken belüli információáramlások mikéntjét vizsgáló nemzetközi levéltári szakirodalomban. JoAnne Yates művében a vállalati információközlés és -átadás technikai feltételeinek vizsgálatát összekapcsolta a vállalatirányítási ideológiák és a cégeken belüli hatalmi viszonyok módosulásának, illetve ezek kölcsönhatásának tanulmányozásával.² Azt azért a kézikönyv javára lehet írni, hogy a mű több más tanulmány irodalomjegyzékénél is szerepel.

Messze a leghasznosabb tanulmányok közé tartozik a második, *The nature of business records* elnevezésű fejezetben helyet kapott írás Michael Moss tollából. A szerző a gazdasági szervezeteknél keletkező fontosabb, főként pénzügyi irattípusokat mutatja be, ismertetve egyben a nálunk is jól ismert dosszié forma sajátosságait, történeti előzményeit, illetve annak funkcionális jellemzőit a céges információáramlásban, kiegészítve azt a digitális kor kapcsán felmerülő kérdésekkel.

² Yates munkássága a magyar nyelvű levéltári irodalomban egyáltalán nem jelent meg; az egyetlen magyar nyelven megjelent tanulmánya sem egy levéltári kiadványban lelhető fel, hanem az *Információs Társadalom* című folyóiratban (2. évf. 2002. 3. sz. 57–77.).

Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy az angol és skót gazdasági levéltárosok hosszú évtizedekre visszamenő gyakorlati felmérései, összeírásai mindig is irattípusokat vizsgáltak, nem pedig nehezen vagy nem értelmezhető „tétéleket” és „ügyköröket”. E jelenségben érhető tetten leglátványosabban az a különbség, amely gyakorlatukat szembeállítja a „szocialista” rendszer felülről szervezett (gazdasági) levéltárügyével és annak örökségével csak részlegesen megbirkózni tudó magyar levéltári rendszerrel. A szerző hangsúlyozza, hogy az alapvető irattípusok is mást és mást jelentenek a különböző (méretű és jelentőségű) cégek esetében, s értéküket, megőrzésüket az adott archívum gyűjtőköre, fenntartója, használói köre jelentősen befolyásolja. A gazdasági életben bekövetkező radikális változások ugyanakkor gyakran nehezítik a megalapozott értékelés lehetőségét. Az előző írás folytatását képezi Lesley Richmond ágazatspecifikus irattípusokat felvázoló munkája. A szerző első lépésként a gazdasági szervezetek funkcióit ismerteti, ahol is a független változókat a cégek szervezeti jellemzői, mérete, tevékenysége és céljai jelentik. Az évtizedeken át folytatott – a Business Archives Council, valamint a korábbi Royal Commission on Historical Manuscripts által támogatott – iratfelmérések gazdasági ágazatok szerinti összegzése révén jól érzékelhető, hogy a vállalati iratok csoportja, amelyet a külső szemlélő gyakran egyetlen monolit egységként kezel, egy rendkívül tagolt, sokszínű és szerteágazó, irattípusonként is eltérő világot takar. Nagy-Britanniában a levéltárügy egyik neuralgikus pontja – az építészet kivételével – (szintén) a műszaki iratokhoz kapcsolódik. A megoldást a szerző részben a korabeli műszaki kézikönyvek tanulmányozásával, illetve műszaki ismeretekkel rendelkező szakemberek bevonásával véli ellensúlyozni, amely módszer révén a már megszűnt gyártási formák is érthetőbbé válnak.

Teljesen indokolt módon külön tanulmány foglalkozik *a gazdasági levéltárak szervezeti kereteinek és céljainak* ismertetésével. A kulcsfontosságú mondat, miszerint nem létezik „legjobb megoldás” a gazdasági levéltárak intézményeire nézve, már a tanulmány elején elhangzik. A szerző azonban adós marad azon tényezők alaposabb feltárásával és elemzésével, amelyek révén ez a sokszínű intézményrendszer – vállalati és alapítványi fenntartású levéltárak, nemzeti/regionális szaklevéltárak és közlevéltárak hálózata – megérthető lenne. Nem ismerjük meg például, hogy mitől eredményesek az északnyugat-európai államok szakgyűjteményei; hol helyezkedik el a vállalati múlt és emlékezet kérdése a nemzeti, regionális, lokális identitások rendszerében; milyen partnerek miként vesznek részt a gazdasági iratok gyűjtésében, őrzésében, vagy hogy az adott ország gazdasági levéltárügyében mi a szerepe a jegybanki archívumoknak. Ehhez képest Jeanette Strickland jóval szisztematikusabban tekinti át azokat a tényezőket, amelyek főként a működéshez, ezen belül is a céges fenntartású archívumok működéséhez kapcsolódnak. Az említett tényezők a teljesség igénye nélkül a következők: küldetésnyilatkozat, tervek, stratégiák elkészítése és megléte, az archívum által kínált szolgáltatások tisztázása, és szervezeten belüli helyzete.

A szerző az egyéb feladatokkal kiegészített vagy más gyűjteményekkel – múzeummal, könyvtárral – összevontan működő archívumok lehetőségét is jól körbejárja, annak előnyeit és hátrányait egyaránt számba veszi. Előny például a holisztikus szemlélet, a tágabb potenciális használói kör bevonása és a szinergiák, hátrány pedig a levéltári standardok háttérbe szorulása.

Egyetlen tanulmány foglalkozik *a szakmai tevékenység olyan kulcsfontosságú elemeivel*, mint a begyűjtés, a levéltári értékelés, a rendezés és a leírás. Richard Wiltshire írásának első része, amely az iratfelmérések lehetőségét, az iratmentést és gyűjtést, illetve az átvételek különböző jogcímeit taglalja, a gyakorlati programok mentén szerveződő brit gazdasági levéltárügy hagyományait foglalja össze példákkal, sablonokkal, részletes útmutatókkal, mellőzve bármiféle hatósági szerepfelfogást. Ezzel szemben a levéltári értékelés elméleti és gyakorlati kérdéseinek áttekintése csak minimális helyet kapott a fejezetben.

A *rendezésre és segédletkészítésre* vonatkozó részfejezet jóval alaposabban kidolgozott. Szerepel benne például a hierarchikus szintek kialakítása funkciók, tevékenység és szervezeti rendszer alapján, vagy a jó gyakorlatok ismertetése és a rendezéssel járó költségek számbavétele is. Mivel azonban a szerző kizárólag az ISAD(G) szabványt, illetve az ennek alapján készült leírásokat ismerteti, az olvasó mégis komoly hiányosságokkal szembesül. Jóval nagyobb hangsúlyt lehetett volna fektetni ugyanis az ISAAR (CPF) szabványra, amely egyszerre képes potenciálisan kezelni a céges világ tér- és időbeli változásait, komplex kapcsolatrendszereit, illetve a szerteágazó őrzőhelyeket. A szerző azonban csak egyetlen rövid bekezdésben említi a szabványt, ráadásul annak is csak az első kiadását, miközben azt a második kiadáshoz jelentősen átdolgozták. A kézikönyvben aránytalanul nagy részt kapott az iratok fizikai megőrzésének témája, amelyet a kötet szerkesztője jegyez. Természetesen nem az állományvédelem jelentőségét vitatjuk, ám nincs kifejezetten csak a gazdasági iratokra jellemző állományvédelem. Sokkal célravezetőbb lett volna egy rövidebb fejezet, ahol az olvasót az általános levéltári kézikönyvek megfelelő fejezeteihez irányítják. Hasonló aránytalanságot érezhetünk a digitalizálás, a digitális levéltár kérdéseit taglaló fejezetben is, amely nagyjából az általános problémák szintjén foglalkozik a kérdéssel, ahelyett, hogy részletes példákon mutatná be a gazdasági szervezeteknél keletkező digitális állományok – például az ágazatspecifikus tervező-programok, adatbázisok – mentését, illetve a mentések történetét. Nem sikerült jól exponálni a kézikönyvben sem a hozzáférés, sem a kockázatmenedzsment kérdéseit. Az általános, főként a fizikai paraméterek és működési szabályok ismertetése után célszerűbb lett volna mindkét fejezetet felosztani további fejezetre. Ezekben kaphatott volna helyet egy, a nyilvános (köz)gyűjteményekhez kapcsolódó problémákat és egy kifejezetten a céges fenntartásban működő levéltárak ügyét részletező szövegrész. Ehelyett hol egyik, hol másik típusnál hangsúlyos problémák ismertetésére kerül sor nehezen áttekinthető, kissé következtelen módon.

A kötet utolsó két fejezete a *céges levéltárak használatának és használóinak kérdéséről* ad látképet. Paul C. Lasewicz amerikai vállalati levéltáros tanulmánya azt vizsgálja, hogy miként lehet hosszú távon is biztosítani a vállalati fenntartású levéltárak működését. A javaslatok egy része – például a vállalati döntéshozatal támogatása céges kutatás-fejlesztés előzményeinek feltárásával, brandépítés támogatásával, vagy az archívum működésének üzleti nyelvre való lefordítása és az adott cég múltja iránt érdeklődő alkalmazottakkal való szoros kapcsolat kialakítása – idegenül hathat a magyar levéltári kultúrában. Mégis számos eleme van, amely hasznos lehet a levéltárak iránti érdeklődés fenntartása céljából: például a baráti-támogatói körökkel való kapcsolattartás, a közösségi média csatornáin keresztül bevont önkéntesek köre, illetve az eltérő funkciókkal, közönséggel bíró közösségi média csatornáinak megfelelő használata. Ugyanígy cél lehetne a vállalati múzeumokkal való szoros kapcsolat és kiállítások szervezése, együttesen mutatva be a korporatív-vállalati történelem és örökség ügyét. A fejezetet és a kötet záró tanulmányát az egyik legismertebb brit vállalkozástörténész, Leslie Hannah jegyzi. Munkájában rövid áttekintést ad a *vállalkozástörténet mint történeti tudományág* alakulásáról, kezdve a század eleji kezdeményezésekkel, az intézményesülés első hullámával a húszas-harmincas években, a Harvard Business School szerepével, Alfred D. Chandler paradigmájával és kritikájával, valamint a kutatási témák sokszínűségével. Ugyanakkor a szerző csak néhány „kutatási esetről” beszámolva ejt néhány szót a vállalati-gazdasági levéltárak kérdéséről. Jelen sorok szerzője csak a kétségeit tudja kifejezni, hogy a gazdasági levéltárak használatának ügyét a 21. század második évtizedében valóban a vállalkozástörténet helyzete reprezentálja-e a legjobban és nem más tudományág(ak) vagy használói körök, bár a kapcsolat – különösen Nagy-Britanniában – kétségkívül igen erős.

Ugyan tisztában vagyok azzal, hogy egy kötet címe alapvetően a kiadók döntésének eredménye, amely nem feltétlenül egyezik a szerkesztők és szerzők szándékaival, összegzősként elmondható, hogy – minden szerkesztői intenció ellenére – a munka inkább tekinthető az 1991-es kiadású *Managing Business Archives* c. kézikönyv egyfajta kiegészítő kötetének, egyben a gazdasági levéltárakról való gondolkodás terén tapasztalható jelenlegi dekonjunktúra látletének, mintsem a húsz évvel ezelőtt megjelent, rendkívül izgalmas módszertani és gyakorlati kérdéseket taglaló *The Records of American Business* c. kötet párjának.

Köcze László